

реалізму в українській літературі: Перша половина 19 ст. – К., 1956. 13. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край: Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским.* – СПб., 1874. – Т. 5. 14. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 10 т. – К., 1961. – Т. 7. – Кн. 1. – № 82. 15. *Шевченко Т.* Збір. тв.: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1.

**В. Коломісць, канд. філол. наук, доц.,
О. Іванова, канд. філол. наук, асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

НАРОДНА ПІСНЯ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті визначається роль і місце народної пісні в житті та творчості Тараса Шевченка, починаючи з дитячих та юнацьких років поета і завершуючи останнім роком життя.

Ключові слова: народна пісня, українська писемність, Т. Шевченко.

В статье определяется роль и место народной песни в жизни и творчестве Тараса Шевченко, начиная с детских и юношеских лет поэта и заканчивая последним годом жизни.

Ключевые слова: народная песня, украинская письменность, Т. Шевченко.

This article defines the role and place of folk songs in the life and creative works of Taras Shevchenko, from childhood and teenage years of the poet and completing the last year of his life.

Key words: folk song, Ukrainian writing, T. Shevchenko.

Відомий дослідник фольклорних перлин М. Сумцов високо цінував народну пісню, в яку входять "всі кращі наділи народу: кохання молоді, бойові заклики воївників, тихомовні співи матері над колискою, гучне та бучне весілля, плач сироти та жалісливі старечі співи... В давні часи пісня і казка носились над кожною людиною і часто допомагали їй як в горі, так і в радості" [1, 1].

В українських піснях багато влучних виразів, яскравих порівнянь: дівчини – із зірочкою, з квіточкою; парубка – з явором, соловейком; є в пісні малюнки долі й недолі, нещасного кохання, зради. Так, дослідник О. Веселовський наводить один із варіантів пісні про закоханого парубка – улюблену пісню Т. Шевченка:

*Ой зійди, зійди, ти, зірочко та вечірняя,
Вийди до мене ти, дівчино та безрідная.
Що зірочка зійшла – усе поле освітила,
Дівчина вийшла – козаченька звеселила [1, 4].*

Усі українські письменники, вчені, драматурги висловлювали своє щире захоплення красою української пісні. Так, у вірші "Перебендя" Т. Шевченко створює образ народного співця:

*Хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хто сам світом нудить [2, 37].*

"Є такі співці, – наголошує М. Сумцов, – од котрих люди сміються і плачуть, як захоче співець..." [1, 11]. Як ілюстрацію до такого поетичного твору вчений називає рядки з "Перебенді" Т. Шевченка:

*...то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щечече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля,
Орлом сизокрилим літає, ширяє...*

Свої погляди на роль української народної словесності Т. Шевченко висловив у вірші "До Основ'яненка". На думку поета, народна пісня – яскраве й промовисте свідчення того,

*Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чії ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине.
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна і правдива,
Як Господнє слово [2, 37].*

У листі до І. Франка (1886) М. Драгоманов висловив своє захоплення народною піснею: "Чи мені розказувати, – писав учений, – яку ціну має сама по собі і для всього українського питання наша народна словесність, найхарактерніша і найліпша проява українського народу на культурно-історичній сцені" [3, 248].

Про силу і красу української пісні свідчать й інші народи: поляки, росіяни, хорвати тощо. Культурні діячі цих народів – Кольберг, Бус-

лаєв, Веселовський, Миклошич і т. д. – високо цінували українську пісню. Російський подорожній Лапшин у часопису "Украинский вестник" (1816) хвалить українців за те, що вони славлять у піснях своїх народних героїв: Свірговського, Наливайка, Хмельницького та інших: "Песни их нежны, выразительны и нередко протяжны... Гибкостью, чистотою и протяжностью голосов они превзошли почти всех жителей России. Придворная музыка певческая составлена почти из одних малороссиян... Если гении этой страны обратят внимание на малорусский язык и образуют тогда малороссияне во главе ученых своих, может быть, будут состязаться с просвещеннейшими народами Европы" [4, 5].

Українська писемність із найдавніших часів користувалась поетичними мотивами і кращі свої риси черпала з багатющої народної скарбниці. Вже у старих пам'ятках України, у "Слові о полку Ігоревім", в "Моленії Данила", в літописах XVII століття, виринає народне слово, переважно у формі приказки, у жанрах казки, легенди. А І. Котляревський у своїй славнозвісній "Енеїді" називає пісні, які народ співав у його часи:

*Про Сагайдачного співали,
Либонь, співали і про Січ,
Як в пікінери набирали,
Як мандрував козак всю ніч,
Полтавську славили шведчину,
І нені як свою дитину
З двора проводила в поход...*

Дуже шанував народні пісні Тарас Шевченко. Він записував їх і увесь свій вік користувався ними. В його паперах знайдено записану ним у 1843 році думу про Бондаренка, пісню про Семена Палія, пісню "Все луги, все береги, ніде води де напитися" [5, 405].

«На Шевченків "Кобзар", – зауважує М. Сумцов, – народна поезія наложила великі і барвисті фарби, попереду в самій мові, в порівняннях, епітетах і символах, а далі Шевченко дає чимало шматків і уламків усного піснетворства, нарешті є доволі цілих, трохи перероблених пісень» [1, 23].

Як І. Котляревський дав реєстр пісень, казок, ворожінь, що побутували в його час, так і Т. Шевченко залишив у "Перебенді" цікавий перелік пісень, які йому найбільше були до вподоби:

*Сяде собі заспіває:
Ой не шуми, луже!*

*Заспіває про Чалого –
На "Горлицю" зверне;
З дівчатами на вигоні –
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками –
"Сербина", "Шинкарку";
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) –
Про тополю, лиху долю,
А потім – "У гаю";
На базарі про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко, важко заспіває,
Як Січ руйнували [2, 37–38].*

У наведеному уривку чергуються веселі й сумні, історичні й побутові пісні, веснянки й балади. Зустрічаються різножанрові пісні і в інших творах Т. Шевченка. Так, у "Гайдамаках" і в "Невольнику" поет двічі згадує думу про бурю на Чорнім морі і Олексія Поповича; в "Гайдамаках" є й соромітні пісні, що співаються після весілля на перезві – "Як була я молодою преподобницею". В "Тарасовій ночі" кобзар з журби виконує жіночу п'яницьку пісню "Нехай буде отакечки", а поезія "Утопала стежечку через яр" перероблена з народної п'яницької пісні.

Т. Шевченко був музично обдарованою людиною. Завдяки своїй феноменальній пам'яті поет схоплював пісню з одного разу і вона залишалась у його пам'яті на все життя. Особливо захоплювався Тарас народними піснями. Співав він переконливо, глибоко переживаючи те, про що йшлося. Один із його сучасників писав: "Наче тепер бачу, як інколи було під кінець пісні затремтить його голос і на довгі вуси його скотить з очей сльоза" [6, 251].

Першою піснею, яку почув малий Тарас, була колискова, що її співала мати. Згадуючи своє дитинство, він писав:

*Мене там мати повила.
І, сповиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину.
("Якби ви знали, паничі")*

Чув малий Тарас пісні і від своєї ровесниці Оксани – першої дитячої любові, і від односельців-кріпаків, що виливали в них свою журбу, свої болі і скупі радощі.

Пісня супроводжувала поета все його багатостраждальне життя – і у вишневих садках України, і в степах безводних за Уралом, і в кам'яних стінах каземату. Повертаючись із заслання на пароплаві "Князь Пожарський", поет зустрівся на палубі з музикою-кріпаком, скрипалем, гра якого його глибоко схвилювала. У своєму Щоденнику він записав: "Я нікогда не наслушаюсь этих сердечно, глубоко унылых песен. Благодарю тебя, мой случайный, мой благородный, крепостной Паганини" [7, 152–153].

Пісня часто була для поета єдиною порадицею. Перебуваючи на Кос-Аралі, він пише вірш "І знов мені не привезла нічого пошта з України", в якому звучить туга за рідним краєм, за рідним словом:

*Погуляю понад морем
Та розкажу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люде скажуть, люде зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить, і розважить,
І правдоньку мені скаже [8, 79–80].*

Але Т. Шевченко був не тільки чутливим, вдячним слухачем. Розуміючи роль пісні в житті народу, він вбирав і вивчав зразки народної творчості. В 1846 році, працюючи художником в Археографічній комісії для розбору древніх актів, він записував пісні, легенди, перекази, серед яких були і його улюблені: "У полі могила з вітром говорила", "Та нема в світі гірш нікому", "Та забілили сніги", "Ой сидить пугач в степу на могилі".

Тарас Шевченко увібрав у своїй творчості багатство народнопісенної культури, органічно зрісся з нею. Саме це стало причиною нечуваної популярності першого "Кобзаря" в народі. Серед опублікованих у "Кобзарі" творів особливої популярності набули "Думи мої, думи мої", "Перебендя", "Тополя", "Нащо мені чорні брови", "Вітре буйний", "Причинна", "Тече вода в синє море". І хоча записи мелодій до них зроблені значно пізніше, можна стверджувати, що складені вони десь одразу після надрукування текстів.

Очевидно, певну роль у створенні мелодій до віршів із "Кобзаря" відіграв сам поет, який дуже любив співати. Так, В. Ковальов, який у 1841 році проживав разом із Т. Шевченком, згадував: «Траплялося, що Тарас Григорович, коли, бувало, схочеться розважитись народною піснею, виходив до нас з-за перегородку, сідав на єдиний дерев'яний диван і мовив: "А нуте, хлопці заспіваймо!"

Карпо брав свою скрипку, Гуровський тримав баса – пісня лунала, і ми забували про наші тяжкі злидні. Найчастіше співали пісню з творів Тараса Григоровича "Ой повій, вітре, з далекого лугу та розлий нашу тугу". Цю пісню він і сам співав з нами і керував співами, і мотив до неї він сам створив» [9, 85].

Багато чудових пісень на тексти Тараса Шевченка створили композитори-професіонали. Деякі з них фольклоризувались і стали справді народними. До таких пісень належать: "Ой літа орел" К. Стеценка, "Вітер в гаї нагинає" М. Лисенка, "Сонце заходить, гори чорніють" Д. Роздольського та інші.

Серед блискучого сузір'я українських письменників-класиків Т. Шевченко відзначається глибиною і органічністю своїх творчих зв'язків з піснями українського народу. Вся система поетичних образів і поетичної системи мови зросла з практики народного творення пісень. Поет глибоко знав народну пісню. Маючи прекрасний від природи голос, сам любив співати народні пісні. Про цей Божий дар М. Білозерський у своїх спогадах писав: "Мою матір особливо чарував Шевченко своїм співом; ходить, бувало, плаче від його пісень" [9, 463–464].

Справжнім народним співцем постає Т. Шевченко й у спогадах Л. Жемчужнікова: "Я, на жаль, чув його співи рідко, і тоді вже, коли життя його розбило, і він постарів, – це було в 1860 році. Але й тоді, коли співав покалічений страдник, в кожній нотці відчувалась душа художника, справжнього народного співця" [11, 55].

Особливо любив співати поет своїм братам-кріпакам. Старий садівник качанівського парку В. Тарновського – Андрій Кот, показуючи на Шевченків дуб, сказав: "Отут, під дубом, мій батько й інші кріпаки сходилися ночами слухати, як Шевченко співав їм пісні. Він співав, було, а люди плачуть" [12, 425].

У своєму Щоденнику, у запису від 8 липня 1857 року, Т. Шевченко згадує солдата-українця з Херсонщини – Скобелева, забитого шпіцрутенами до смерті: "Этот рядовой Скобелев, – писав Шевченко, – был мой земляк... И в особенности мне помнится по малороссийским песням, которые он пел своим молодым мягким тенором удивительно просто и прекрасно. С особым же выражением пел он песню:

*Тече річка невеличка
З вишневого саду.*

Я забывал, что я в казарме слушаю эту очаровательную песню. Она меня переносила на берега Днепра, на волю, на мою милую родину" [13, 26–27].

В особистій бібліотеці Т. Шевченка напередодні його смерті був ряд збірок українських пісень: П. Лукашевича, А. Метлинського, М. Максимовича та інших. У повісті "Близнецы" поет цитує понад двадцять українських народних пісень. Думка про високу цінність народних пісень висловлена також у повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали", вкладає в уста персонажа, від імені якого ведеться розповідь.

Геніальний син України, Т. Шевченко перейняв від свого народу властиву йому рису – природну музикальність.

Ознайомлення з висловлюваннями у Щоденнику, повістях, поемах розкриває перед нами високу культуру Т. Шевченка, його тонкий музичний смак. Ці висловлювання дають підстави розглядати Т. Шевченка як представника музичної інтелігенції свого часу, який добре знав багатство української народної пісні, музиканта, який глибоко відчув і розумів суть і призначення музичного мистецтва. Як майстер образотворчого мистецтва Т. Шевченко стояв на рівні світової художньої культури; був мислителем, фольклористом, істориком.

Ідейна змістовність, справжня народність, громадянський пафос Тараса Шевченка, тісний зв'язок із народнопісенною творчістю, виняткова музикальність віршів великого майстра – все це відіграло важливу роль у становленні і розвитку української національної музичної школи.

Починаючи з середини XIX століття жоден український композитор не міг пройти повз полум'яну творчість Т. Шевченка, що стала основою численних визначних творів не тільки українського, а й російського музичного мистецтва (серед яких – Лисенка, Мусоргського, Чайковського, Рахманінова, Стеценка, Степового, Людкевича та інших).

Отже, етичні та естетичні ідеали Тараса Шевченка складались у значній мірі під впливом народної творчості, бо поет вважав, що народні пісні є невичерпним джерелом народної мудрості, що у фольклорі відбилися помисли, надії і прагнення народу і за ним можна вивчити психологію, характер, історію народу.

Українська народна пісня і дума були для Т. Шевченка неперевершеними зразками твору глибокого почуття, щирого ліризму, зразком твору досконалого, викінченої художньої форми.

Т. Шевченко був тісно зв'язаний з українською народною піснею, на чому наголошував М. Добролюбов у рецензії на "Кобзар" 1840 року: "Поезії Шевченка підходять до так званих народних пісень, вони такі природні, що ви їх легко приймете за народні пісні і легенди малоросіян: це одне вже говорить на їх користь. Тут є і поетичні думи, і історичні легенди, і чари покинутого кохання..." [13, 26–27].

Використовуючи засоби народної пісні, Т. Шевченко створив щось надзвичайно близьке до народної пісні, але разом з тим нове, оригінальне, своє. Поет переважно звертається до тих пісень, у яких відображаються народні прагнення. Народнопісенні елементи дорогоцінними перлами розкидані по всій творчості поета. Він творив в різних жанрах народнопісенної творчості: в нього зустрічається і сумна, сповнена туги і хвилювання за майбутнє дитини, колискова і похмура гайдамацька пісня, але найбільше – творів, подібних до народних побутових пісень з їх багатством тематики і різноманітністю вираження почуттів і настроїв, починаючи від жартівливих і закінчуючи глибоко ліричними про жіночу долю, про нещасливе кохання. Пісня була невід'ємною часткою поетової душі.

1. Сумцов М. Вага і краса української народної поезії. – Х., 1910. 2. Шевченко Т. Твори. – Т. 1. – К., 1949. 3. Драгоманов М. Листи до І. Франка. – Л., 1906. 4. Украинский вестник. – 1916. – Ч. 5. 5. Горленко В. Альбоми і рисунки Шевченко в собрании В. В. Тарновского // Киевская старина. – 1886. – Ч. II. 6. Біографія Шевченка за спогадами сучасників. – К., 1958. 7. Шевченко Т. Твори. – Т. 2. – К., 1953. 8. Шевченко Т. Твори. – Т. 5. – К., 1953. 9. Спогади про Шевченка. – К., 1953. 10. Киевская старина. – 1899. – Ч. II. 11. Жемчужников Л. В крепостной деревне. Мои воспоминания из прошлого. – М., 1927. 12. Пам'яті Шевченка. Збірник статей. – К., 1939. 13. Шевченко Т. Г. в критиці. – К., 1953.

**Є. Лебідь-Гребенюк, канд. філол. наук, наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України**

КРИТИЧНИЙ КОМЕНТАР У ТЕКСТАХ Т. ШЕВЧЕНКА ЯК СПОСІБ ВЕДЕННЯ ПОЛЕМІКИ З ОПОНЕНТАМИ

Статтю присвячено комплексному дослідженню полеміки Т. Шевченка з опонентами та його автокоментарів до власної творчості, їх залежність від функціонування критичного коментаря у традиції української літератури.

Ключові слова: коментар, полемичність, автометаопис.

Статья посвящена комплексному исследованию полемики Т. Шевченко с оппонентами и его автокомментариев к собственному творчеству, их зависимость от функционирования критического комментария в традиции украинской литературы.

Ключевые слова: комментарий, полемичность, автометаописание.

The article is devoted to complex research of T. Shevchenko's polemic with opponents and his autocomments to own creation, their dependence on functioning of critical comment in tradition of Ukrainian literature.

Key words: comment, polemic, autometadescription.